

Кичээлдин темазы:

**Деннелгелиг болүгел
болгаш**

**аңаа биче сек салыры
(чаа тема тайылбыры)**

Кичээлдин сорулгазы:

1. Деңнелгелиг бөлүглелдерниң уткаларын болгаш шын бижилгезин тайылбырлап , чижектер кырынга көрүп турғаш тыва дыл талазы-бile билиин быжыглаар, улам ханыладыр.
2. Өөреникчилерни хүндүлээчел, эвилең-ээлдек, сонуургак, хей-аъды бедик, найыралдыг болурунга кижицидер.
3. Өөреникчилерниң чугаазы тода, дорт, билдингир болурундан аңгыда, чогаадыкчы бодалдарның төрүттүнеринге идигни бээр, сайзырадыр.

Онаалга хыналдазы

1. Кижиниң даштыкы хевир-дүрзүзү оон иштики культуразын тодаргай көргүзүп чоруур.
2. Бодун боду кижизидери кажан-даа орай эвес.
3. Мендилемжири – найыралдың болгаш хүндүткелдин демдээ-дир. (Ийна Аасамаа.)

Тест-бите ажыл

1. Домактың ииғи черге кежигүннери?
А) кол сөс, сөглекчи   Б) немелде, тодарадылга, байдал
2. О.п немелде кандыг болурул?
А) дорт   Б) доора
- 3.Кымның? Чүнүң? деп айтырығга харыылаттынар домак кежигүнү?
А) немелде   Б) тодарадылга
- 4.Тодарадылганың чүве ады-бите илереттинген тускай хевири?
А) чугула кежигүн   Б) капсырылга
5. Канчаар деп айтырығга харыылаттынар байдалдың хевири?
А) үениң   Б) кылдының аргазының
- 6.Дунмам өөрээнинден тура халыды. Домакта чүнүң байдалын көргүскенил?
А) сорулганың   Б) чылдагааның
- 7.Байдал каш бөлүктүгүл?
А) 3   Б) 5

Деннелгелиг бөлүглөл:

1. дег, ышкаш чергелиг эдеринчилер;
2. –зыг, -зиг, -зуг, -зуг деп кожумактар.

Айтырыы – канчаар?

Домак кежигүнү – кылдыныг аргазының байдалы. Бижик демдээ – биче сек. Чижээ, Кожайның кадайы оолче-даа көрүнмейн, белинде бир барба тараа баглап каан чүве дег, арай боорда турган. (Степан Сарыг-оол «Ол-ла Маскаждык».)

Биче сек (,)
салыр салбас

байдал тодарадылга
сөглекчи

Ах, Тенек-Доругну бодап кээрge, ooн
кучутен бедик дурт-сынын, хартыга дег
казыргаланчак дурген маңын сакты
кааптарга, сүрээденчии-даа аажок!
Сундуй-оол черни-даа, дээрни-даа
көөргө, дүдүскектиг көк чуве кылдыр
холужа берген ышкаш апарган.(Монгуш
Эргеп «Оглаа Доруг».)

Сөс каттыжышкыннарын тывар

Тенек-Доругнуң ээзи **Карнай ашак, Саян сынының сыйны дег, хачыланып турар узун кулактарлыг, чазадак-шилгедеги шыдьраа аъды ышкаш чүгүрүк доруун чедип алгаш, мунгаргайы сүргей, чугаа-соот-даа чок базып турган.**

Тенек-Доруг ышкаш кожууннуң база бир чок дээн аъдын чарышка мунуп деп чuve кижиге алдар болгаш улуг харысалга.

Оолдуң хей-аъды болгаш дидим чоруу аажок хайныккан, сактырга, тоолда чuve дег, чүгүрүк доруун мунупкан, дээр хиндинде киискидип турганзыг-даа. (Монгуш Эргеп «Оглаа-Доруг».)

1. **сыны дег хачыланып турар**
(нар+к.с.);
2. **шыдыраа аъды ышкаш доруун** (д.
а.+ч.а.);
3. **Тенек-Доруг ышкаш аъдын** (д.а.+ч.
а.);
4. **тоолда чүве дег киискидип**
турганзыг-даа (нар+к.с.);
5. **хей-аъды болгаш дишим чоруу**
киискидип турганзыг-даа (ч.а.+к.с.).

Домак кежигуннеринге сайгаар

Эзинче, Казар биле Эгер ышкаш,
огланып халывас. Ол маңнап олурган
аайы-били бурунгаар тырыкыланып
барып ушкаш, октаан даш дег, кезек
чуглу берген. Ээзи олче боозун база
катап шыгаап келген ышкаш болган.
(Эдуард донгак «Мөңге ыр».)

Төрээн чогаал-бите деңнээр

1. Ээтпек ай дег;
2. Оттук ышкаш;
3. Эштип чоруур кастар ышкаш;
4. Чараш хөлгө адааргаан дег. (Юрий Кюнзегеш «Сиген шөлүндө».)

Чогаалда ук уран-чечен арганыц ады чул?

Тодарадын чугаалаар.

Чечен чогаал номуундан чижектер тывар.

Онаалга

Мергежилге 124,
125. (ар. 219).